

Жұмағұлов Қ.Т.¹, Акынова А.П.²

¹тарих ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: kalkaman.zhumagulov@kaznu.kz

²PhD докторант, e-mail: akynova.aygerim@gmail.com

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ХАЛЫҚТАРДЫҢ ҰЛЫ ҚОНЫС АУДАРУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ВИЗАНТИЯ ИМПЕРИЯСЫ ЖӘНЕ СЛАВЯҢДАР

Еуразия даласында Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірінде Византия империясы өзімен көршілес варвар тайпаларымен және корольдіктермен байланыстар орнатты. Шығыс Рим империясына жақын жатқан тайпалардың бірі славяндар болды. IV-VII ғасырларда славяндар Византия территориясына еніп, олар Шығыс Рим империясымен байланыстар жүргізді. Соңғы уақыттарда отандық тарихнамада Византия империясының сыртқы саясаты мен осы дәуірдегі өзімен іргелес қоныстанған тайпалармен көршілік қатынастары туралы ғылыми жұмыстар жүргізілуде. Ұсынылып отырған ғылыми мақала осындай еңбектердің бірі болып, онда Халықтардың Ұлы қоныс аудару кезеңіндегі Византия империясы және онымен көршілес славян тайпалары арасындағы саяси-әлеуметтік байланыстары мен өзара жүргізген соғыстары қарастырылады. Славяндардың Оңтүстік-Шығыс Еуропа жерінде пайда болуы мен олардың Византиямен саяси, сауда және әлеуметтік байланыстары ауқымды процестерді құрады. Ерте ортағасырлық латын деректері мен түрлі ғылыми материалдарды талдаудың негізінде Шығыс Рим империясының іргесінде славяндардың пайда болуы мен күшеюі, салт-дәстүрі мен әлеуметтік тарихы және Империямен көршілік қатынастары зерттеледі. Сондай-ақ, ғылыми жұмыста Шығыс Рим императорларының славяндарға қатысты саясаты, славяндардың Византиямен ұстанған саяси байланыстарының деңгейі мен тарихи маңыздылығы анықталады.

Түйін сөздер: Шығыс Рим империясы, Византия, славяндар, тайпа, сыртқы саясат, Ұлы қоныс аудару қозғалысы.

Zhumagulov K.T.¹, Akynova A.P.²

¹Doctor of Historical Sciences, Professor, e-mail: kalkaman.zhumagulov@kaznu.kz

²PhD student, e-mail: akynova.aygerim@gmail.com

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Byzantine Empire and the Slavs during the Great Migration of Nations

During the Great Migration of Nations in Eurasia, the Byzantine Empire established links with neighboring barbarian tribes and kingdoms. One of the tribes neighboring the Eastern Roman Empire was the Slavs. In the IV-VII centuries the Slavs entered the Byzantine territory, which was due to this empire. Recently, the national historiography conducted research on the foreign policy of the Byzantine Empire and political relations with neighboring tribes. The scientific article – is one such work, which focuses on the political, social relations and military traffic between the Byzantine Empire and the neighboring Slavic tribes during the Great Migration. The appearance of the Slavs in the South-Eastern Europe and their political, commercial and social relations with Byzantium are mass processes. Analyzing the early medieval sources and different scientific materials, studied the history of the Slavic peoples, strengthening and development, tradition, custom and social history of south-eastern Slavs and their relations of the Byzantine Empire. Scientific work includes the policy of the emperors of the Byzantine Empire against the Slavic tribes. The article defines the political and historical significance of the relations of the Slavic tribes with Byzantium.

Key words: Byzantium, Slavs, Tribes, Barbarians, Foreign policy, Great migration of peoples.

Жумағұлов К.Т.¹, Ақынова А.П.²

¹доктор исторических наук, профессор, e-mail: kalkaman.zhmagulov@kaznu.kz

²PhD докторант, e-mail: akynova.aygerim@gmail.com

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Византийская империя и славяне в период Великого переселения народов

В период Великого переселения народов в Евразии Византийская империя установила связи с соседними Варварскими племенами и королевствами. Одним из племен, соседствующим с Восточной Римской империей, были славяне. В IV-VII веках славяне вступили на византийскую территорию, которая имела связи с этой Империей. В последнее время в отечественной историографии ведутся исследования по внешней политике Византии и политических отношений Империи с соседними племенами. Данная статья является одной из таких работ, в которой рассматриваются политические, общественные отношения и военные действия между Византийской империей и соседними славянскими племенами во время Великого переселения народов. Появление славян в Юго-Восточной Европе и их политические, торговые и общественные отношения с Византией представляют собой массовые процессы. На основе тщательного анализа письменных источников и соответствующей литературы изучается история славянских народов и их взаимоотношения с Византийской империей.

Ключевые слова: Византия, славяне, племена, варвары, внешняя политика, Великое переселение народов.

Кіріспе

Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірі әлемдік тарихқа Рим империясының саяси тағдырын шешкен аса ауқымды саяси-тарихи процесс ретінде енді (Жумағұлов, 2002). Рим империясынан бөлініп шыққан Византия империясы осы саяси процестің басты куәгері болды. Византия империясы Оңтүстік-Шығыс Еуропада, Кавказда, Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкада бірнеше халықтар мен мемлекеттердің басын қосқан алып империялардың бірі болғанымен, ол өзімен тең дәрежеде болмаған көршілес тайпалармен, ірілі-ұсақты корольдіктермен байланыс құрып, тіпті өз кезегінде олармен санасып отырды. Мұның басты себептері бір жағынан Византия императорларының сыртқы саясатта өзімен көрші отырған халықтарды соғыссыз өз құрамына алу саясатымен байланысты болса, екінші жағынан саны көп Варвар тайпаларының кез келген уақытта Византияға басып кіруі әбден мүмкін болып, ол Империя үшін қауіпті саналды. Сондай тайпалардың бірі славяндар болды. Славян халықтары Оңтүстік-Шығыс Еуропада қалыптасып дамыған ежелгі тайпалардың бірі болып саналады. Олардың өте ерте кезден бастап өзінің этникалық пайда болу шежіресі, саяси тарихы мен мәдениеті қалыптасты. Славяндардың тарихы ұзақ уақыт бойы Византия тарихының аясында қарастырылып келді. Мұның басты себебі славяндардың Византияның құрамында да ұзақ уақыт өмір сүргенін білдіреді. Уақыт өте жүргізілген, толықтырылған зерттеулер славяндардың Оңтүстік-Шығыс Еуропа-

да өзіндік қалыптасқан тарихының бар екенін дәлелдеп шықты. Сонымен бірге, олардың тарихының Византия империясымен байланысты екендігі көрсетіліп келеді. Келесі кезекте славяндардың Византиямен өзара байланысқан терең тарихының бар екеніне назар аударудың қажеттігі туындайды. Оның негізгі бөлігі славяндардың Византия империясының құрамында өрбіді. Сондай-ақ келесі бір бөлігі славяндардың жеке халық болып, жеке тайпа немесе бірлестік ретінде Византиямен өзара байланыстар жүргізген тарих болды. Византияның бірнеше ғасырлар бойы славяндармен байланыста болғандығы, оның мемлекеттік дамуында жаңа құбылыстардың тууына негіз болды.

Ұлы қоныс аудару дәуірінде славяндар

Славян халықтары Ұлы қоныс аудару дәуірінде белгілі бір рөл атқарған тайпалардың бірі болды. Олар шығыстан ығысып келе жатқан халықтармен бірге осындай ірі қоныс аудару процесін жүзеге асыруға қатысты. Славяндар Ұлы қоныс аудару дәуірінде батысқа қарай ығыса отырып басқа халықтармен бірікті, кейде жаңа этникалық топтардың қалыптасуына ықпал етті. Сонымен бірге, өзіндік этникалық элементтерін жоғалтпай, басқа тайпалардың мәдениеттерін қабылдаған тұстары да болды. Жалпы, славяндар бұған дейін Шығыс, Оңтүстік Еуропада пайда болып, Ұлы қоныс аудару дәуірінде батысқа қарай жылжыды. Соның негізінде Батыс славяндар деген атау пайда болды. Славяндар Дунай бойына, Балқанға мықтап орнықты (Рыбаков,

19-20). Олардың осы аймақтарда және Оңтүстік-Шығыс Еуропаның басқа да өлкелеріне таралуын ерте ортағасырлық авторлар мен хронистердің еңбектерінен көруге болады.

Византиялық тарихшы, саясаткер, Кесариялық Прокопийдің айтуынша, славяндар Ұлы қоныс аудару дәуірінде саны жағынан көп тайпалардың біріне айналды. Сонымен бірге олар көп бөлікке бөлінді де ортақ билікті білмеді, олардың ортасында ақсүйектер жоқ, сондықтан өзара **жиі қақтығысып отырған. Тайпалар кейде Шығыс Рим империясының шекараларына басып кірген. Прокопий Склавиндер мен Ант тайпаларын славяндардың тармағы дей отырып, оларды Византияның жақын көршілері деп санайды. Прокопий славяндардың географиялық орналасуын былай көрсетеді. Оның көрсетуі бойынша, Меотия шығанағынан (қазіргі Азов теңізінің маңы) Понт жеріне (қазіргі Қара теңіздің айналасы) дейін таралады. Солтүстіктегі басқа аудандарды сан жағынан көп болған славян тайпаларының бірі Ант тайпалары алады (Свод древнейших 1994: 199-200).**

Гот тарихшысы Иордан славяндардың Оңтүстік-Шығыс Еуропада пайда болуы туралы біраз мәліметтер қалдырған. Ол славян халықтарының тегін анықтауда ант және склавин тайпаларын ерекше атаған. Иордан славяндардың бір тармағы болған анттардың атауын венеттер деп те атап, оларды жауынгер халық ретінде сипаттайды. Оның айтуынша, славяндардың батыстағы көршілері герман тайпалары болып, олар негізінен фракиялықтармен (балқандықтар) шығысында болгар тайпалары болып саналатын утригурлар мен кутригурлармен көрші болған (Иордан, 1960: 72).

Прокопийдің айтуынша, славяндар «демократияда» ұзақ уақыт өмір сүріп, барлық мәселелерді табысты да қиын деп шешкен. Прокопийдің сондай-ақ Византияны феодализациялау процесінде славяндардың рөлін зерделеу үшін үлкен қызығушылық тудыратын бірқатар фактілер туралы хабарлайды. Бұл ақпарат славяндардың өмірі мен әскери әдістеріне қатысты.

Ұлы қоныс аудару дәуірінде славяндарда алғашқы қауымдық құрылыс ыдырап, бірте-бірте **феодалдық таптық қатынастар бастады. Өндіргіш күштер жедел дамып, құрал-саймандар жетілдіріле түсті. Шаруашылықта жеке меншіктік қатынастар орнығып, мүлік теңсіздігі күшейе түсті. Сонымен қатар славяндар қоғамында көршілік, қауымдық меншік те дамыған. Жайылымдар, орман және өзен**

жағалаулары қауым болып пайдаланылды. Славяндар көрші Шығыс Рим империясымен соғыстарда **қолға түскен тұтқындарды айыр-бастап немесе сатып отырған. Сол кезде өмір сүрген Псевдо-Маврикий: «VI ғасырда славяндар тұтқындарды көптеп сатқан» дейді. Славяндар қоғамы тайпалық одақ болған. Тайпалық одақты әскери көсем басқарған. Оның қол астындағы бірнеше мың тұрақты әскері көрші елдерге жорықтар жасап, олжа түсіріп отырған.**

Славяндар кландық қауымдастықта өмір сүрді. Қарастырылып отырған кезеңнің соңына қарай, славяндардың тайпаларға бірігуі мен тайпалық одақтардың қалыптасу процесі үлкен тарихи мәнге ие болды. Бұл тайпаның басында бүкіл тайпалық ақсақалдар сайлаған кеңес болды. Славяндар тек әскери іс-қимылдар кезеңінде басымды қимылдарды орындады. Халықтардың Ұлы қоныс аударудың процесінде белсенді қимыл жасаған славяндар V-VI ғасырларда кең аумаққа таралып, олар осы кезеңде ауқымды территорияның иесі болып шыға келді. Көрші халықтармен саяси тайталасқа түсу, территориялық мәселелер, жаулаушылық соғыстар славяндардың әлеуметтік жағдайын аса жоғары деңгейге көтере алмады. Оның тек аумақтық маңызы ғана болды. Бұған славяндардың арасында ауызбіршіліктің қандай деңгейде болғаны өзекті болуы мүмкін. Ерте ортағасырлық авторлардың көрсетуінше славяндардың арасында алауыздық көп болып, ортақ билік болмады. VI ғасырда өмір сүрген Псевдо Маврикийдің жазған мәліметіне қарағанда славяндарда ортақ билік болмаған. Бұл жағдай өз кезегінде славян тайпаларының бірлігінің дамуына кері әсер етіп отырды. (Стратегикон Маврикия, 2004: 189-190). Сонымен бірге Псевдо Маврикий славяндардың қоғамы туралы айта келіп, онда славяндармен ант тайпаларының қатар өмір сүргенін алға тартады және олардың әдет-ғұрыптарында ешбір өзгешеліктің жоқтығын айтады. Ол славяндардың бостандық сүйгіш, өз елі мен жерін қорғауға жан беретін батыл, төзімді, суық пен ыстыққа бейім және тұрмыстың кемшіліктеріне мойымайды деп көрсетеді.

Славяндықтар ауыл шаруашылығымен айналысса да көшпелі және жартылай көшпелі тайпа ретінде жаңа шұрайлы жайылым жерді іздеді. VI ғасырда славяндар Дунайдың солтүстік-батыс жағына орналасты және батыс славяндар склавин және Шығыс славяндықтар ант деген атпен екі бұтаққа бөлінді. Прокопийдің айтуы бойынша VI ғасырда славяндар Дон өзенінің шетінен

Азов теңізінен солтүстікке қарай жерлерге тарай бастаған. **Иордан былай деп хабарлайды: «Висла өзенінен бастап ұшы-қиыры жоқ кеңістікте халқы бар венет тайпасы орныққан. Қазір олардың аттары сол кездегі әр түрлі тайпаларға байланысты ауысып отырады, бірақ ең бастысы олар ант пен склавиндер болып қала береді. Сонымен бірге венет атауы славян тайпаларында сақталды»** (Иордан, 1960: 71-72).

VI ғ. ежелгі славяндардың әлеуметтік қалыптасуы, әскери еркіндігіне байланысты болды. Византиялық материалдарда славян князьдары, олардың көсемдері және әскер басылары аталып өткен. Бұл жерде көсем Ардагасий, Пирагостий, князь Давриттий, князь Лавриттий, Мезамир елші мен оның ағасы Калагаст, князь Акамирдің аттары белгілі. Византия славяндықтармен тығыз байланыста болған кезде, олардың құрылуын Энгельс әскери еркіндігі деп атады. Дәл осылай Прокопий Кесарийский склавин мен антылардан байқаған болатын. Славяндықтардың әскери жорықтары тонаушылықпен халықтың көпшілігін тұтқындаған (Пигулевская, 1976: 137).

Славян мемлекетінің құрылуын VII ғасырдың бірінші ширегіне жатқызуға болады. Моравияда славян мемлекеті алғашқы болып құрылады. Бұл туралы әңгімелер тек латын тілінде сақталған. Моравия славян мемлекетінің құрылуына Само бар күшін салды. Само мемлекеті Орталық Еуропа жерінде құрылды. Оның негізгі халқын чехтар құрап, олар славяндардың бір тармағын құрады. Само мемлекеті 622 жылдар шамасында пайда болды. Само славяндарды ұйымдастыра білді. Моравияны азат ету жолындағы күресте олар аварлардан құтылды. Ал, 627 жылы Фредегард хронистің сөзі бойынша Само король болып 35 жылдай патшалықта отырды. Само державасының шекарасын анықтау әрине қиын, бірақ оның орталығы Моравия, астанасы – Вышеград қаласы болғаны туралы дәлел бар. 640 жылдардан бастап Само туралы мәліметтер айтылмайды (Фредегар, 2015: 240).

Византия империясы және славяндар

Славяндардың тарихы мен Византияның тарихын бір-бірінен оқшаулауға болмайды. Ұлы қоныс аудару дәуірінде Византия империясымен түрлі байланыстар орнатып, өз кезегінде аумақтық мәселелерге байланысты соғыстар жүргізіп отырған халықтардың бірі славяндар болды. Соның ішінде славяндардың Византиямен байланыстарын көбінесе соғыспен сипаттауға

болады. Себебі, славяндар шығыстан готтардың, ғұндардың өзге де варвар тайпаларының ығысуымен Шығыс Рим империясының территорияларына қарай ығыса берді. V-VI ғасырлардың ширегінде славяндар мен олардың ант тармағы Дунайды қиып өтіп, маңайдағы аймақтар мен бекіністерді талан-таражға салды. Бұл әрекеттер Византия үкіметі үшін үлкен қиындық туғызды, кейде славяндардың басқыншылығынан құтылу үшін төлем жасады.

493 жылы славян тайпалары Византияға еніп, оңтүстікке қарай жылжыды. Олар Балқанда өз аумағын Фракия, Македония және Тесалиге қарай кеңейтуге кірісті. Византия императоры Анастасий 512 жылы славяндардың шабуылынан қорғану үшін, «Ұзын қабырға» деп аталатын қорғаныс желісін салдырды. 499 жылы славяндар Фракиядағы болгарларға қарсы әскери жорық ұйымдастырды, бірақ үлкен жеңіліске ұшырады. Бұдан соң славяндар Дунайдың артынан тез арада кетіп қалды, бұл оқиғалар I Юстин (518-527) билігі тұсында болған. Ол славяндар арасында әскери техника жағдайы онша болмағандықтан олар соғысқа қарусыз аттанды. Славяндар соғыста көбінесе жаяу жүрді, қолдарында қалқандар мен дарттары бар, олар сауыт киген жоқ. VI ғасырдың соңына қарай Византия әскерлерімен тұрақты қақтығыстардың әсерінен олардың соғыс техникасы күрт өзгерді.

I Юстин билік құрған бірінші жылдан бастап Византияға қарсы славяндар тарихында екінші кезең басталады. Олар бірте-бірте соғыс қадамдарын жүргізе бастайды. Прокопий өзінің жазбаларында славяндарға қарсы I Юстиннің саяси және әскери әрекеттері жайлы баяндайды. Онда императордың славяндарды Византияның іргесіндегі өзге варвар тайпалары сияқты ұстап тұру қажеттігі айтылады (Свод древнейших, 1994: 185). Оның тұсында славяндар Византияға үздіксіз шабуылдар жасап тұрды. I Юстиннің кезінде славяндардың үлкен шабуылы 527 жылы болған. Сол жылы славяндарға өте жақын тұратын Анттар Дунайдың үлкен топарынан өтіп, Византия империясына басып кірді. Прокопийдің айтуынша, императордың туысы Герман славяндарға қарсы барлық әскерлерді жіберіп, оларды жеңіліске ұшыратты (Meier M. Justinian, 2011: 127). Славяндардың одан әрі шабуылдарын болдырмау үшін және империясының өз жолын кедергі мақсатында император I Юстиниан Дунай шекараларын нығайту үшін түбегейлі шаралар қабылдайды (Прокопий, Война с готами, 1950: 459).

Осылайша, солтүстік және солтүстік-батыс шекарасындағы Византия империясы көбіне славяндардың қатысуымен болатын варварлармен шабуылды басынан кешіріп отырды. VI ғ. басында үкімет астананы 40 км қоршай отырып, ұзындығы Қара теңізден Жерорта теңізіне шығатын жолда ұзындығы 80 км болатын үлкен күзет қақпасын соғуға мәжбүр болды. Ұзын қабырғаны қорғау қиын болды, бірақ астана үшін варварлардан үлкен қауіп төну өсе бергендіктен мұның бәрі жүзеге асырылуы тиіс болды. Византия билеушілері империяны сыртқы жаудан қорғауда қауіпсіздікті сақтауда мүмкіндігінше барлық тайпаларды тартуды жүгінді. Федерат ретінде одақтастарды, жаңа халықтарды өзінің ықпалына тарта отырып, олар үшін ескі империяның провинциясынан жер беріп отырды. Әскерлер лангобарддардан, герулдерден және славяндардан жасақталып отырды.

VI ғ. төменгі және ортаңғы Дунайдың ағысы Тисса сағасына дейін империяның шекарасы болып саналды, бірақ шын мәнінде аймақтағы билік славяндарда еді. Себебі, Дунайдан солтүстікке қарайтын жерлер Византия үшін баяғыдан жоғалған болатын, өйткені оның қожайыны славяндар болатын. (Пигулевская, 1976: 134).

Дунай бойын қорғау үшін ескі бекіністер болған Виминаци, Ратсиария, Августа, Эск, Нова, Трамариска, Доростол деп аталатын қорғаныс пункттерін қайта жабдықтады. Бұл салынған бекіністер арқылы Византия империясының славяндарға қарсы қауіпті күш қолданғандығын көрсетеді. Славян тайпалары болып саналған склавиндер мен анттар және басқа да варвар тайпаларының басқыншылық варварлық әрекеттерінің салдарынан шекаралас аумақтағы тарихи орындар, үңгірлер мен қабірлер және ескерткіш қызметін атқарып, тарихтан мәлімет беретін ескерткіштер түгелдерлік қиратылды. (Свод древнейших, 1994: 205). Бұл империяда жаңа қорғаныс жағдайын қамтамасыз ету қажеттігін тудырды. Сонымен қоса, Филиппополь және Платинополь бекіністері варварларға қарсы бағытталып салынған. Прокопий өз шығармасында I Юстинианның осындай қамал-бекіністерді арнайы славяндар мен басқа да варварларға қарсы тұрғызған дейді. Сонымен бірге қамалдар мен бекіністерді нығайтып қалпына келтіру шараларының ауқымды жүргізілгенін айтады. Бұл бекіністер жақсы қызмет етіп, онда олар арқылы славяндарға ауыр соққылар берілді. Тіпті кейде үздіксіз шабуылдардың әсерінен славяндар бөлініп кетіп отырды. Алайда, уақыт өте осы

бекіністер арқылы славяндардың қозғалысын мүлде тоқтатып тастау мүмкін болмады. Прокопий өз кітабында славяндармен соғыстардың сәтсіздіктер тек бекіністермен емес, соғыс тактикаларымен де байланысты болған деп көрсетеді. (Прокопий. Тайная история, 1993: 353).

Прокопийдің айтуы бойынша, бұл жеңіліске орай, славяндар мен Анттар империяның Дунай аймағына иелік етеді. 534 жылдан бастап 546 жылға дейін славяндар мен империяның әскери күштері арасында үлкен қақтығыстар болмады. Дунайдан тыс жерлерге еніп, славяндар бос жерлерді иеленіп, сонда өмір сүрді. Славяндар мен Юстиниан арасында бейбіт қатынастар орнады. Император I Юстиниан шығыс жақтан ығысқан жаужүрек варварларды ұдайы өзіне тартып, оларды өзінің соғыс қимылдарына жалдап отырған. Мұндай әдістер Византия императорларының ғұндармен, готтармен, герулдермен және басқа да тайпалармен жақындасуына, бейбіт өмір кешуіне алып келген. Византия билеушілері өз кезегінде славяндардың жекелеген топтарымен одақтасуға талпынды. Соның негізінде олар Византия әскерлерінің қатарына тартылды.

Халықтардың батысқа қарай ығысуы славяндардың да өміріне қауіпті болды. Оның басты мысалы 546 жылы герулдердің Дунай аймағына жылжуы кезінде олар славяндардың қарсылығына тап болып, онда тараптар арасында соғыс жағдайы орын алды. Соғыста славяндар жеңіліске ұшырап, бұл Византия үшін тиімді болды. Бұл жайлы кейбір тарихшылар Дунай аймағына герулдерді римдіктер айдап салды деген тұжырымға келеді. Дей тұрғанмен, бұл жағдай Прокопийдің айтуынша ойда жоқта пайда болған әскери қақтығыстардың бірі болған. Мұндай қақтығыстар қоныс аудару дәуірінде варвар халықтары арасындағы қалыпты құбылыстардың бірі еді (Свод древнейших, 1994: 203).

Славяндардың Балқан түбегіне шабуыл жасауы уақытша емес екендігі белгілі болады. Византиялықтармен соқтығысу барысында славяндықтар әскери өнерін жетілдіре бастады. Соғысудың жаңа техникалық дағдыларын игерді және оны өзінің жауларына қарсы пайдалана білді. Византия тарихшылары византиялықтардың соғысу шеберлігін, күшін, батылдығын атап өтті. Славян әскери күш жігерінің күшеюі әрқашан тонау арқылы байлыққа кенелу болды. Славяндықтардың күшеюі Византия үкіметін аварлармен келісімге келуі мәжбүрлейді. Оның мақсаты қауіпті жау-

ларын жеңу еді. Ал іс жүзінде басқаша болды. Славяндықтар аварлармен және басқа да халықтармен одақтас болуды және Византияның Балқан провинциясына тереңірек енуді бастады. Олар авар қағандарына үлкен үлес беруге уәде берді. Себебі, славяндармен көршілес болған аварлар оларға Балқанға терең еруге мүмкіндік бермейтін еді. **Олар тіпті Византияның «олжасын» бірге бөлісеміз деген келіссөздерге де келіп отырды.**

Аварлардың және аймақтағы басқа да халықтардың кедергісінен құтылған соң 548 жылы славяндардың үлкен бөлігі Дунай аңғарында қайтадан пайда болды. Олар соғыс әрекеттерін қайта бастап, осы аудандардың көптеген тұрғындарын бағындырды. Олар Византияның бірқатар бекіністерін өзіне қаратты. Славяндарда 15000-ға жуық әскері болып, ол Византия әскеріне сес көрсетуге дайын болды. Прокопий Дунайдағы славяндардың әскери жағдайын егжей-тегжейлі сипаттайды. Ол славяндар күшті болып, оларға ешкім қарсылық көрсете алмады дейді. Бұл жорық барысында славяндар Несте өзенінің жағасындағы Топер қаласын алды. Славяндар қаланы күшпен алмады және әскери қулықпен жеңіске жетті. Олар әскерлерінің көпшілігін қаланың қабырғасын құлатуға салды, ал кішігірім отряд қаланың күзетшілерін шабуылмен бұзып өтті. Қаланың тұрғындары ұзақ уақыт бойы өздерін қорғап, шабуылдаушыларға балқытылған май мен шайыр құйып, бірақ берілуге мәжбүр болды. **Қала тұрғындары өлтірілді және құлдыққа салынды.** Славяндар мұнымен тоқтамады. Олар 551 жылы Дунай арқылы Никке келіп, осы аймақта славяндар византиялықтар тұтқиылдан тап беріп, үлкен көлемде соғыс ашады. **Бұл кезде Византия әскері Италия жеріндегі соғыстарға қатысып жүргендіктен, соғысты бірден ауыздықтау мүмкін болмады. Мұнымен тоқтамаған славяндар Фессалоники мен онымен іргелес жатқан қалалар мен елді-мекендерді қоршауға алу үшін оңтүстікке қарай жылжыды. Император Юстиниан әскербасы Германға Италияға жорықты кейінге қалдыруға және бүкіл Фессалоники мен басқа қалаларды өзінің әскери күшімен қорғауға бұйырды (Прокопий, 1950: 369).**

Славяндар үш бөлікке бөлініп, өздерін басып алған жерлерін аяусыздықпен қиратты. Прокопий бұл кезде славяндар Дунайдан кері өтпей, керісінше, олар қыста өз елінде болғандай, осында қалып қойған. Бұл Византияға үлкен нұқсан келтірді. **Шығыс Рим империясының императоры Юстиниан келесі жылы славяндарға қарсы үлкен армия жіберді, оны ең жақсы жасақталған**

әскербасылар басқарды. Византиялықтар өз күшіне кәміл сенген болатын. Алайда, соғыс кезінде бәрі басқаша болды. Римдік әскерлер мен славяндар Константинопольден жақын болған Адрианополь қаласының маңында кездесті. Бұл жерде византиялық әскерлер үлкен шығынға ұшырады (Прокопий, 1950: 373). Бұл шайқастан кейін **славяндар батысқа қарай жылжып, Константинопольге жақындауға тырысты.** Бірақ, бұл жолы астанаға шабуыл жасамағанымен, олар 553 жылы Иллирияға қайта кірді. Олар өздерінің византиялық әскерлермен соғысуға дайын екенін білдіріп отырды.

553-тен 575-ке дейінгі кезеңде славяндардың әрекеттері туралы маңызды фактілер айтылмайды. Оның себептері бұл кезде славяндардың алға ілгерілеуіне аварлар мен басқа да тайпалар кедергі келтірді. Византиялық тарихшы атақты **Феофилакт Симокатта империяны басып озған славяндар 583 жылы қайтадан ұзын қабырғаға кіргенін хабарлайды. Византия императоры Маврикий Эргин өзенінде славяндарға айтарлықтай шабуыл жасап, оларды жеңіліске ұшыратады. Маврикий славяндарға қарсы табысты әрекеттерін жалғастырып, оларды Адрианополь қаласының жанында тағы да жеңіліске ұшыратты (Симокатта, 1957:35).**

Ұлы қоныс аудару дәуірінде Византия мемлекеті мен славяндар арасында тек қана саяси-әскери текетірістер мен соғыс факторлары ғана орын алған жоқ. Сонымен бірге славяндар өздерінің әлеуметтік өмірі үшін Византиямен сауда байланыстарын да жүргізді. Славяндар империя территориясына келіп, емін-еркін сауда-айырбас жұмыстарын жүргізіп кетіп отырды. Византия мен оның халықтары славяндармен алыс-беріс жүргізуінің басты факторы ретінде олардың арасындағы саяси жағдайдың тұрақты болғанын көрсеткен орынды. Демек, **бұған қарай отырып тараптар арасында саяси байланыстардың реттелгенін де аңғару қиын емес.** Византия мен славяндардың саяси байланыстары жоғары деңгейге көтеріле алмағанымен, ол белгілі бір халықаралық фактор ретінде тарихта қалғанын ескерген жөн.

Ерте орта ғасырларда халықтардың ортақ мәдениетінде Византия мемлекеті латын, грек жазушыларымен, шығыстық және батыстық тарихшылар мен араб, парсы географтарымен қатар үлкен рөлге ие болды. Византияда ерте кезден қаржылық мәдениеттің жоғары деңгейі мен ірі сауда байланыстарының орнауы оның билігінің нығаюына себепкер болды. Мысырда Александрия, Сирияда Антохия, Евфратта Эдес-

са, Арменияда Майферкат пен Двин, көптеген кішіазиялық қалалар сауда қарым-қатынастарын орнататын басты аймақтарға айналып, сауда және стратегиялық байланыс көзіне айналды. Константинополь болса, империяның саяси, әкімшілік, **сауда және мәдени орталығына айналды**. Бұнда шалғайдағы нарықтық тауарлар жетіп отырды. Қытай мен Орта Азиядан соғды көпестерінен парсылар мен сириялықтарға өтіп отыратын жібек маталар да жеткізіліп отырды.

Константинополь мен Империяның басқа да аймақтарында сыртқы саудаға кіріскен тайпалардың бірі славяндар болды. Славяндар балауыз, елтірі, мыстарды жеткізіп отырды. Олар **шығыстан келген айлаққа өрік, мейіз, бадам, құрма, шарап, сириялық маталар, кілемдер мен әйгілі тігілген киімдер алып отырды**. Осы жерден **үлкен және кіші кемелер Босфорға тауар тасыды**. Мысырдан бидай, алтын құм мен піл сүйегі тасымалданды. Астана халқы Жерорта теңізі мен Қара теңізден жеткізіліп отырған үлкен мөлшердегі **балғын және тұзды балықтарды тауысып отырды**. Ол қала тұрғындарының ішіндегі кедей-кепшіктерінің **тағамы болды**. Славяндар ерте кезден Византияның аумағына жақын маңда өмір сүргендіктен империядан шығатын қажетті тауарлар оларға да жетіп отырды. Бұл жағдай кейіннен сауда қатынастарының өрбуіне негіз болды.

Сауда қатынастары негізінен Ұлы қоныс аудару заманында Балқанда үлкен славян халықтарының бірі болып, елеулі ықпалға ие болған болгарлардың кезінде күшейді. Жоғарыда аталған тауарлармен қоса бағалы заттар, әшекей бұйымдар, **жүзіктер, алқалар мен білезіктер сатылды**. Алтын және мыс тиындар, қорғасынды мөрлер **арқылы халықтар арасында өзге елдермен үлкен сауда-саттық орнатқандығын байқаймыз**. Алғашқы болгар астанасына жүргізген қазба нәтижесінде болгарлардың Византия мемлекетінің мәдениетімен және жазуларының ұқсастығымен, яғни тығыз қарым-қатынаста **болғандығын аңғаруға болады** (Пигулевская, 1976: 147).

Жоғарыда аталғандай, славян халықтарының арасынан болгарлардың беделі үстем бола бастады. **Ұлы қоныс аударудың салдарынан** Балқан тауының етегінде болгарлардың мемлекеттік негізі қалана бастады. Ерте орта ғасырлардағы славяндармен салыстырмалы түрде қарағанда әрине болгарлар Византиямен сауатты қарым-қатынастар жүргізуге тырысқан. Дегенмен, өз кезегінде саяси текетірестер мен соғыс жағдайлары да орын алып отырды.

Болгарлар өздерін Византияның Балқандағы сенімді әріптесі ретінде көрсетуге тырысты. Балқан жағындағы шекаралық жағдайы мен тұрақтылықты қамтамасыз етуде VII ғасырдың екінші жартысында Византия болгарларға алым-салық төлеп те отырған. Салықтан бас тартқысы келген византиялықтарға болгарлар шабуыл жасауға мәжбүр болды. Дегенмен, кей жағдайда **император өзінің Шығыс аудандарынан қосымша күш тартып, болгарларды шекара маңынан асыра қуып отырған**. Дегенмен, болгарлар мен өзге де славяндар Балқанға берік орнықты. Византиялық билеушілер оларды шекара тысындағы саяси мәселелерді шешуде пайдаланып отырды. Бұл жағдай VII ғасырдың соңында орын алды. Халықтардың ұлы көші тоқтап, кейіннен славяндардың негізгі бөлігі Византияның халқына айналды.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірі Еуразияда көптеген халықтардың саяси, этникалық, мәдени тарихын өзгертуге әсер еткен болса, ол өз кезегінде Азия мен Еуропаның басын біріктіріп отырған Византия сияқты ұлы мемлекеттің саяси тағдырына елеулі түрде **әсер етті**. **Шығыстан ығыстырылған варвар халықтардың бірі болған славяндар әуелде Византиядан пана іздесе, кейіннен оның өзіне сырттай қауіп төндірді**. Осының салдарынан Византия мен славяндар арасында ауқымды түрде **бейбіт қатынастар орын алмады**. Византия мен славяндар арасында орын алған соғыс жағдайы мен түрлі саяси текетірестер Византияға уақытша шығындар әкелген болса, ал славяндар үшін ауыр болды. Византияның бір ғана шабуылмен бүкіл славяндарды Балқаннан қуып шығуға қауқары жеткенімен, византиялық билеушілер ондай қадамға бармады. Себебі, олар славяндарды өз шекарасының сыртында сыртқы қорғаныс ретінде ұстағысы келген. Мұндай тәжірибе Византияның негізгі әдісі болатын. Олар осы әдіспен ғұндарды, готтарды және герман тайпаларын шекара сыртында ұстады. Дегенмен, Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірінде өзге халықтарға пана болғаны сияқты Шығыс Рим империясы славяндарға да қорған бола білді. Олардың халық болып қалыптасуына және болгарлар сияқты жеке мемлекет құруына византиялықтар үлкен көмек көрсетті. Бірақ, әу бастан бытыраңқылықта өмір сүрген славяндар сол қалпында қала берді. Олай дейтініміз олар ірілі-ұсақты княздіктер іспеттес өмір кешті.

Ұлы қоныс аударудың алғашқы кезеңінде славяндар өзге варварлар сияқты өте тұрпайы өмір сүргенімен, кейіннен бұл процесс тоқтаған соң, олар да өз мәдениетін қалыптастырды. Славяндардың мәдениетінің қалыптасып дамуында Византия империясы аса үлкен рөл ойнады.

Оның басты мысалдары славяндар гректерден бөлек болған өзінің алфавитін қалыптастырды. Терминология өзгерді. Діни тұрғыда православ шіркеуінің қағидаларын ұстанды. Византия астанасы Константинопольді өздерінің қасиетті орындары деп ерекше құрмет тұтты.

Әдебиеттер

- Жумағұлов К.Т. (2002). Великое переселение народов в евразийском пространстве. Вестник КазНУ, серия историческая, вып. №2(25). Алматы, С. 9-12.
- Иордан. (1960). О происхождении и деяниях гетов. Комментарии. Москва. «Восточная литература».
- Пигулевская Н.В. (1976). Ближний Восток, Византия, Славяне. Ленинград. «Наука».
- Meier M. (2011). Justinian. Darmstadt, 2011, S. Z-127
- Прокопий Кесарийский. (1950). Война с готами / Пер. С.П. Кондратьева. Москва. «АН СССР»
- Прокопий Кесарийский. (1993). Война с персами. Война с вандалами. Тайная история / Пер., ст., комм. А.А. Чекаловой. Москва. «Наука»
- Рыбаков Б.А. (1997) Древние славяне и античный мир. Держава. М., №1. С.19-25.
- Свод древнейших письменных известий о славянах. (1994). Т. I: (I–VI вв.). Составители Л.А. Гиндин, С.А. Иванов, Г.Г. Литаврин, Москва. «Восточная литература».
- Маврикий (2004). Стратегикон Изд. подгот. В.В. Кучма. Санкт-Петербург. «Алетейя»
- Феофилакт Симокатта. История. (1957). Перевод С.П. Кондратьева. Москва. «АН СССР»
- Фредегар. (2015) Хроника. Пер. с лат. Г. А. Шмидта. Санкт-Петербург. «Евразия»

References

- Zhumagulov K. T. (2002). Velikoye pereseleniye narodov v yevraziyskom prostranstve. [The Great resefflement of people in the Eurasian space.] Vestnik KazNU, seriya istoricheskaya, vyp. №2 (25). Almaty, S. 9-12.
- Iordan. (1960). O proiskhozhdenii i deyaniyakh getov. Kommentarii. [On the origin and deeds of the Gets. Getica]. Moskva: «Vostochnaya literatura».
- Pigulevskaya N. V. (1976) Blizhniy Vostok, Vizantiya, Slavyane. [Middle East, Byzantium, Slavs]. Leningrad: «Nauka».
- Meier M. (2011). Justinian. Darmstadt, 2011, S. Z-127
- Prokopiyy Kesariyskiy. (1950). Voyna s gotami [War with the Goths]. / Per. S. P. Kondrat'yeva. Moskva: «AN SSSR»
- Prokopiyy Kesariyskiy. (1993). Voyna s persami. Voyna s vandalami. Taynaya istoriya. [War with the Persians. War with the Vandals. Secret history.]. Transfer, comm. A.A. Chekalovoy. Moskva: «Nauka»
- Rybakov B. A. (1997) Drevniye slavyane i antichnyy mir. [Ancient Slavs and the ancient world]. Derzhava. Moskva. №1. pp.19-25.
- Svod drevneyshikh pis'mennykh izvestiy o slavyanakh. (1994). T. I: (I–VI vv.) [The corpus of the oldest written news about the Slavs]. Sostaviteli L. A. Gindin, S. A. Ivanov, G. G. Litavrin, Moskva: «Vostochnaya literatura».
- Mavrikiy (2004). Strategikon [Strategikon]. Izd. podgot. V. V. Kuchma. Sankt-Peterburg: «Aleteyya»
- Feofilakt Simokatta. (1957). Istoriya. [History]. Transfer S. P. Kondrat'yeva. Moskva: «AN SSSR»
- Fredegara. (2015) Khronika. [Chronicle]. Transfer, G. A. Shmidta. Sankt-Peterburg: «Yevraziya»